

Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2013. – Том 5. – Вип. 13. – С. 319–327 (фахове видання).

УДК 378.22 : 37.015.31 : 159.92

С.П. Яланська

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

На сьогодні спостерігається підвищення вимог суспільства до якісної професійної підготовки педагогів. У значній мірі це стосується розвитку педагогічної творчості. Тому, інтенсивно ведеться пошук шляхів розвитку творчості майбутніх учителів, що є важливою умовою їх подальшої професійної діяльності, сприяє самоактуалізації і самореалізації як учителів, так і їх учнів. Розвиток педагогічної творчості буде тим успішнішим, чим більш свідомо буде зорієнтований процес навчання на актуалізацію творчого потенціалу майбутнього педагога, на формування в нього рис, що забезпечують його повноцінну реалізацію в подальшій професійній діяльності.

Ключові слова: педагогічна творчість, психологічні особливості, розвиток, педагог, майбутній учитель.

На сегодня наблюдается повышение требований общества к качественной профессиональной подготовке педагогов. В значительной степени это касается развития педагогического творчества. Поэтому, интенсивно ведется поиск путей развития творчества будущих учителей, что является важным условием их дальнейшей профессиональной деятельности, способствует самоактуализации и самореализации как учителей, так и их учеников. Развитие педагогического творчества будет тем успешнее, чем более сознательно будет ориентирован процесс обучения на актуализацию творческого потенциала будущего педагога, на формирование у него черт, обеспечивающих его полноценную реализацию в дальнейшей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическое творчество, психологические особенности, развитие, педагог, будущий учитель.

Актуальність проблеми.

У сучасному українському суспільстві здійснюються кардинальні перетворення в економічній і політичній сферах. Ці зміни суттєво впливають на систему вітчизняної освіти, що передбачає удосконалення професійної

підготовки вчителя шляхом створення освітнього середовища для розвитку творчості.

Нині творчий підхід до виконання професійних обов'язків майбутніх учителів є показником інтенсивного оновлення педагогічної праці. Вища освіта сьогодні має бути зорієнтована, насамперед, не на кількісні, а на якісні зміни в особистості майбутнього вчителя, котрі повинні забезпечуватися відповідними умовами. Навчально-виховний процес повинен мати на меті змістове, системне забезпечення розвитку особистості.

Мета статті полягає у теоретико-психологічному аналізі проблеми розвитку педагогічної творчості, та основних шляхів її розв'язання.

Аналіз досліджень з проблеми.

У сучасній психолого-педагогічній літературі приділяється значна увага проблемам специфіки педагогічної творчості та особливостям підготовки до неї студентів вищих навчальних педагогічних закладів (В.І. Андрєєв [1], Д.Б. Богоявленська [2], В.І. Загвязинський [3], В.А. Кан-Калик [5], Н.В. Кичук [6], Л.М. Лузіна [8], С. Д. Максименко [9], М.М. Поташник [10], С.О. Сисоєва [12], Р.П. Скульський [13] та інші). Деякі науковці розглядають педагогічну творчість працівників освіти в контексті вивчення передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності та їх роботи по самовдосконаленню (І.А. Зязюн [4], Л.М. Лузіна [8]) та інші.

Основний матеріал дослідження.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури можна зробити висновок, що не існує однозначного визначення поняття «педагогічна творчість». Саме тому, на наш погляд, проблема її реалізації у практичній діяльності навчальних закладів освіти не набула цілеспрямованості, послідовності і систематичності.

Отже, визначимо основні тенденції щодо висвітлення проблеми педагогічної творчості у науковій літературі.

В.Г. Кремень зазначає, що педагогічна творчість є ширшим поняттям ніж творча педагогічна діяльність. Педагогічна творчість вчителя включає

творчу педагогічну діяльність вчителя і творчу навчальну діяльність учня в їх взаємодії та взаємозв'язку, а також результати їх творчої діяльності, котрі сприяють їх (вчителя і учня) творчому розвитку й саморозвитку. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що об'єктом і результатом її є творення людини, а не образу, як у мистецтві, не механізму чи конструкції, як у техніці. Оскільки розвиток особистості відбувається під впливом не тільки зовнішніх стимулів, а й внутрішнього саморуху, результативність педагогічної творчості значною мірою зумовлена вміннями вчителя спричинювати внутрішній саморух суб'єктів педагогічної взаємодії [7].

В.А. Кан-Калик та М.Д. Нікандров розглядають педагогічну творчість як співтворчість у педагогічній дійсності, яка безперервно змінюється, як мистецтво і як конкретизацію педагогічного ідеалу вчителя в системі завдань, які постійно розв'язує педагог в умовах педагогічної праці. При цьому дослідники зазначають, що творча педагогічна діяльність вчителя завжди зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями творчої навчальної діяльності учнів; у свою чергу, творча навчальна діяльність учня зумовлена рівнем і характером творчої діяльності вчителя [5].

В.І. Загвязинський вважає, що кінцевим результатом педагогічної творчості є формування особистості нової людини, яке здійснюється у співвідношенні з вимогами суспільства, з доведеними наукою закономірностями та принципами, з досягненнями передових технологій та власним практичним досвідом учителів у певних умовах створення нової дійсності [3].

І.П. Раченко розглядає педагогічну творчість як процес створення передового педагогічного досвіду [11]. М.М. Поташник визначає педагогічну творчість виходячи з ідей оптимізації навчально-виховного процесу і вважає, що пошук оптимального педагогічного рішення у конкретній ситуації завжди пов'язаний із творчістю. Крім того, дослідник зазначає, що специфічною особливістю педагогічної творчості є те, що її об'єктом і результатом є творення людини, а не механізму чи конструкції, як у техніці, не образу, як у мистецтві. Саме тому, на думку автора, робота педагога не творчою бути не

може, оскільки перед учителем «постає велика кількість важко прогнозованих, а іноді й непередбачених факторів, які впливають на його діяльність із формування творчої особистості вихованця» [10]. Л.І. Рувинський розглядає педагогічну творчість як здатність передбачати, емоційно переживати та оптимально вирішувати завдяки творчій уяві завжди своєрідні проблемні ситуації шкільного життя, проектувати розвиток особистості кожного учня, передбачати становлення та подальший розвиток навіть найнепомітніших позитивних паростків у дитячій психіці, іншими словами, здійснювати опору на позитивне в процесі індивідуального підходу в навчально-виховній діяльності [14]. З.С. Левчук стверджує, що педагогічна творчість – це діяльність, рефлексія якої зумовлює формування особистості учня як суб'єкта життєтворчості. Крім цього, автор зазначає, що педагогічну творчість завжди супроводжують самопізнання, саморозвиток та самовдосконалення, прагнення до постійного зростання [14]. Р.П. Скульський вважає, що педагогічна творчість – це такий варіант організації професійної діяльності вчителя, який на реально доступному рівні забезпечує: по-перше, наявність можливих у кожному конкретному випадку результатів розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, при раціональних витратах робочого часу, власних зусиль та зусиль учнів. Головні з них – усебічне виховання учнів, виявлення та розвиток їхніх індивідуальних здібностей, підготовка до безперервного самовдосконалення та активної творчої праці; по-друге, безперервне зростання загальної та професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності, спрямованої на підвищення ефективності навчально-виховного процесу [13]. Л.М. Король розглядає педагогічну творчість «як соціально і особистісно значиму діяльність педагога, спрямовану на пошук, створення та використання нових, нестандартних (оригінальних) засобів співдії з учнями з метою спрямування їх поведінки та активності на засвоєння знань, умінь, навичок та самовдосконалення» [14]. С.О. Сисоева розглядає педагогічну творчість як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога в

освітньому процесі. Дослідник зазначає, що особливістю педагогічної творчості є те, що педагог реалізує свої особистісні і професійні творчі потенції засобом творення особистості дитини, а розвиток його творчого потенціалу зумовлений розвитком творчого потенціалу вихованця. Тому центральною ланкою педагогічної творчості є особистісно орієнтована розвивальна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу, яка зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на розвиток їх творчого потенціалу [12].

Науковець М.А. Данилов виділив два джерела педагогічної творчості. Перше з них – практична діяльність навчально-виховного характеру; її успіх знаходиться в прямій залежності від педагогічних знахідок, відкриттів. Це сфера первинних педагогічних винаходів і відкриттів, новаторства вчителів. Друге джерело – дослідження педагогічного процесу, його змісту і методів. Тут на перший план виступають теоретичні методи і експерименти, що забезпечують більш точні і широкі наукові висновки [14].

Обов'язковою умовою педагогічної творчості є активна сприйнятливість до рекомендацій науки та досвіду новаторів. Така сприйнятливість, що усвідомлюється і переживається як внутрішня потреба вчителя, забезпечує формування у нього своєрідного інноваційного мислення.

Відкриття, зроблене вченим, – писав В.О. Сухомлинський, – коли воно оживає в людських взаємовідносинах, в живому пориві думок і емоцій, постає перед вчителем як складне завдання, вирішити яке можливо багатьма способами, і у виборі способу осягнення теоретичних істин думками і емоціями людей якраз і полягає творча праця вчителя. В.О. Сухомлинський говорив, що вчитель творить людину. Тільки він може виховати творчу людину. Але для цього вчитель сам має бути творчою, непересічною особистістю, віддаючи наснагу, працю і часточку своєї душі й серця дітям [14].

Справді, схильність до творчості є важливою особистісною передумовою ефективного впливу вчителя на творчий розвиток школярів. За словами М.М. Поташника, «творчість ніколи, ніде, ні в якій діяльності під тиском і примусом не виникає... Тут потрібна абсолютно інша методика, побудована на стимулюванні інтересу, натхнення, настрою, мотиву, бажання творити» [10, с. 37].

За С.У. Гончаренком, творчість педагогічна – оригінальний і високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання і навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Творчість педагогічна стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості [14].

Важливим для розуміння розвитку творчості вважаємо уявлення про структуру особистості за генетико-психологічною теорією С.Д. Максименка. Структура особистості, як наслідок онтогенезу, визнається вченим «об'єктивною реальністю, що втілює внутрішні особистісні процеси. Крім того, вона відображає логіку цих процесів і є підпорядкованою їм. Водночас, з погляду генетичної психології, вона є результатом діяльності цих процесів. Структура виникає як втілення функції, як орган цієї функції. Звісно, її виникнення, в свою чергу, призводить і до зміни самих функцій. Таким чином, структура особистості тісно пов'язана з процесом її становлення і вона є одночасно результатом становлення, його умовою і фактором подальшого розвитку особистості». Підкреслюючи роль онтогенезу у психічному розвитку особистості, дослідник стверджує, що «у людини

ускладнення досягає такого рівня, що в її психіці може концентруватися (миттєво і «нематеріально») весь світ, або ж, іншими словами, людина здатна, завдяки цьому, охопити весь світ. Це й є особистість, адже вона уособлює в собі все буття» [9].

С.Д. Максименко розкриває структуру особистості як «цілісність, що включає в себе всі психічні і непсихічні складові особистості. Але вона – не є їх проста сума, а становить нову особливу якість, форму існування психіки людини. Це – особлива упорядкованість, новий синтез». Поняття структури особистості логічно впливає з поняття цілісності, адже остання «являє собою, перш за все, узгоджену й гармонізовану систему окремих частин, які, власне, і утворюють її. Тобто цілісність передбачає структуру» [9].

У результаті анкетування студентів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (348 осіб) на питання «Які основні якості розвитку педагогічної творчості особистості у процесі навчання?» отримали такі відповіді:

- активність (98,0%);
- уміння критично ставитися до своїх дій та виправляти помилки (97,0%);
- глибина мислення (91,0%);
- бажання більше зрозуміти, прагнення до кращого результату (89,0%);
- гарний настрій (78,0%);
- урівноваженість (73,0%);
- уважність (68,0%);
- розвиток уяви, фантазії, інтуїції (68,0%);
- впевненість у собі (63,0%);
- прояв вольових зусиль, наполегливість (59,0%);

– відчуття зацікавленості викладача своїм предметом (43,0%).

Відповідно, більшість студентів стверджують, що активність забезпечує розвиток творчості майбутнього вчителя. Спробуємо відповісти на питання: «Що обумовлює творчу активність учителя?».

За результатами анкетування вчителів Полтавщини (146 осіб) на відкриті питання «Які, на Вашу думку, основні чинники активності та комунікативності для вчителя?» ми отримали такі відповіді:

- 1) різноманітні предметні подорожі (67,0%);
- 2) спілкування з учнями (85,0%);
- 3) визнання учнями вчителя як фахівця (87,0%);
- 4) задоволення від виконаної роботи (95,0%);
- 5) коли учні вчителя вступають до вищого навчального закладу й отримують високі бали з його предмета (64,0%);
- 6) внутрішні сили (92,0%);
- 7) благополуччя в сім'ї (98,0%);
- 8) усвідомлення необхідності власної праці (98,0%);
- 9) допитливість учнів (63,0%).

Таким чином, якщо вчитель ставить за мету розвиток потенційних творчих можливостей дитини, формування її як творчої особистості, він повинен оволодіти тими формами, методами і засобами педагогічної діяльності, які забезпечують розвиток креативних рис особистості, а також тих додаткових мотивів, особистісних якостей, здібностей, які сприяють успішній творчій діяльності. Для цього і сам учитель повинен бути творчим.

Вважаємо, що результат розвитку педагогічної творчості майбутніх учителів обов'язково передбачає зовнішній (навчальний продукт) та внутрішній (життєтворчість, саморозвиток) аспекти.

Особиста творча діяльність учителя є незамінною в збудженні творчої активності учнів. Творчість учителя, подібно до творчості учнів, передбачає:

1) ефективного застосування чимось створеного досвіду в нових умовах, удосконалення, раціоналізацію, модернізацію відомого згідно з новими завданнями, засвоєння наукових розробок і їх розвитку;

2) гнучкість при виконанні запланованого в неочікуваних ситуаціях;

3) вдале імпровізування як на основі точного знання і компетентного розрахунку, так і високорозвинутої інтуїції;

4) уміння обґрунтовувати і раніше підготовлені, і інтуїтивні рішення;

5) уміння фантазувати, бачити ближню, середню і дальню перспективу в роботі;

б) уміння розвивати ідею, реалізувати в конкретних умовах, бачити «розмаїття варіантів» вирішення однієї й тієї ж проблеми, застосовувати досвід інших, трансформувати рекомендації методичного посібника, теоретичні положення наукової публікації тощо [14].

Очевидно, що кожна з наведених характеристик педагогічної творчості водночас зумовлює і наявність професійної компетентності; остання, в свою чергу, дає змогу забезпечити високий рівень професійної творчості.

Нами розроблено програму розвитку творчої компетентності майбутніх учителів, яка в повній мірі забезпечує розвиток педагогічної творчості. Вона включає комплекс психолого-педагогічних засобів, які мають системно застосовуватись в залежності від педагогічної ситуації. Програма враховує психологічні особливості розвитку педагогічної творчості: розвиток творчого мислення; прагнення до самовдосконалення; розвиток педагогічного спілкування вчителя як творчого процесу; мотивація до самостійного творчого опрацювання матеріалу; розвиток творчих здібностей у діяльності; розвиток фахової підготовки, понятійного мислення.

Дана програма передбачає створення спеціального навчально-виховного середовища у процесі підготовки вчителів у ВНЗ з наступними характеристиками: а) установка на особистісно-розвивальний компонент (ціннісно-педагогічна, мотиваційна компетенції); б) установка на діяльнісно-розвивальний компонент творчої компетентності (психолого-педагогічна,

організаційна, методична компетенції); в) формування та розвиток педагогічного спілкування як творчого процесу на основі вербально-комунікативної, вербально-когнітивної компетенцій; д) установка на фахове зростання на основі дидактичної, інформаційної компетенції, понятійного мислення; д) поглиблення опанування педагогічного досвіду (розвиток творчого мислення, компетенції самовдосконалення).

Важливою для ефективного впровадження програми є інтеграція психолого-педагогічних засобів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Організаційно-методичними умовами сприяння розвитку творчої компетентності майбутніх учителів, які забезпечує програма, є:

- організація навчальної діяльності, у ході якої студенти реалізують себе як творчі особистості;
- забезпечення конструктивного постійного зворотного зв'язку;
- встановлення партнерського педагогічного спілкування;
- забезпечення мотивації до дослідницької діяльності, активності та креативності під час занять.

Основні психологічні умови розвитку творчої компетентності майбутніх учителів, передбачені програмою, включають: особливості структури педагогічної діяльності; саморегуляцію; педагогічну активність; готовність до професійної творчості [14].

Програму впроваджено у навчальний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 2988/01-30/26 від 07.06.2011 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01-379 від 23.05.2011 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/1042 від 09.06.2011), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 29-381 від 9.06.2011 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського (довідка № 800 від 06.06.2011 р.) та ін.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, існують всі можливості сприяння розвитку педагогічної творчості студентів в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ. Обґрунтовано психологічні особливості розвитку педагогічної творчості: розвиток творчого мислення; прагнення до самовдосконалення; розвиток педагогічного спілкування вчителя як творчого процесу; мотивація до самостійного творчого опрацювання матеріалу; розвиток творчих здібностей у діяльності; розвиток фахової підготовки, понятійного мислення.

Наше дослідження може бути продовжене у напрямку удосконалення шляхів мотивації майбутніх учителів до педагогічної творчості, з урахуванням впливу гендерних відмінностей та специфіки різних спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности : Основы педагогики творчества / В. И. Андреев ; Казан. гос. ун-т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 236 с.
2. Богоявленская Д. Б. Зарубежные исследования психологии творчества : Постгилдофордовский период : Ч. 2 / Д. Б. Богоявленская, И. А. Сусоколова // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 94–102.
3. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М. : Педагогика, 1987. – 159 с.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підруч. для студ. вищих пед. навч. закл. / І. А. Зязюн. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
5. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.
6. Кичук Н. В. Формирование творческой личности учителя в процессе вузовской подготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Н. В. Кичук. – К., 1993. – 386 с.

7. Кремень В. Г. Нові вимоги до якісної освіти / В. Г. Кремень // Освіта України. – 2006. – № 45–46. – С. 6–7.

8. Лузина Л. М. Формирование творческой индивидуальности учителя в педвузе / Л. М. Лузина. – Ташкент, 1986. – 102 с.

9. Максименко С. Д. Психологія особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

10. Поташник М. М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : пособ. для учителя / М. М. Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 187 с.

11. Радченко А. Є. Професійна компетентність учителя / А. Є. Радченко. – Х. : Основа, 2006. – 126 с.

12. Сисоєва С. О. До проблеми організації творчої навчальної діяльності учнів / С. О. Сисоєва // Обдарована дитина. – 2001. – № 8. – С. 2–8.

13. Скульський Р. П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості / Р. П. Скульський. – К. : Впк., 1992. – 135 с.

14. Яланська С. П. Психолого-педагогічні засоби розвитку творчої компетентності майбутніх учителів / С. П. Яланська // Збірник „Актуальні проблеми психології” – том 6 серія – „Психологія обдарованості”, випуск 7. – К., 2012. – С. 257-268.

Today, there is increasing public demands for quality training of teachers. To a large extent it concerns the development of pedagogical creativity. So intense is the search for creative ways to develop future teachers, which is essential for their future professional activity, promotes self-actualization and self-realization as teachers and their students. Development of educational work is more successful than the more obviously be focused on learning actualization of creative potential future teachers, the formation of his features to ensure its full implementation in future careers.

Key words: pedagogical creativity, psychological characteristics, development, and teacher of future teachers.

С.П. Яланська. Психологічні особливості розвитку педагогічної творчості

Яланська Світлана Павлівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

У сучасних умовах світового освітнього простору на перший план виходить розвиток творчої, компетентної особистості. У зв'язку з цим сьогодні спостерігається підвищення вимог суспільства до якісної професійної підготовки майбутніх учителів; інтенсивно ведеться пошук шляхів розвитку педагогічної творчості, яка сприяє самореалізації як учителів, так і їх учнів.

Нині домінуючою метою професійної підготовки в умовах старшої та вищої школи повинен бути розвиток компетентності студентів, що обумовлює розвиток педагогічної творчості.

У вищих та загальноосвітніх навчальних закладах спостерігається зростання інтересу до процесу формування, та розвитку компетентності майбутніх учителів. Компетентність не може бути формалізована і обмежена певною програмою дій, не може бути механічною. Відомо, що від розвитку творчості вчителя залежить розвиток творчості учнів. Тому проблема розвитку у студентів компетентності належить до актуальних проблем сучасної психологічної науки.

Переконані, що результат розвитку педагогічної творчості майбутніх учителів обов'язково передбачає зовнішній (навчальний продукт), та внутрішній (життєтворчість, саморозвиток) аспекти.

Нами розроблено програму розвитку творчої компетентності майбутніх учителів, яка в повній мірі забезпечує розвиток педагогічної творчості. Вона включає комплекс психолого-педагогічних засобів, які мають системно застосовуватись в залежності від педагогічної ситуації.

Програму впроваджено у навчальний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Криворізького державного педагогічного університету, Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського, та ін.